

РЕЦЕНЗИЯ

на доц. д-р Добрин Канев

на дисертацията на **Анна Валериева Плачкова** на тема **„Потенциал на ЕС за демократизация на страните – кандидатстващи за членство в ЕС – натрупан опит и перспективи“**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор по политология“

Когато в началото на февруари тази година Европейската комисия лансира своята нова стратегия, озаглавена "Перспектива за разширяване на ЕС и засилената ангажираност на ЕС със Западните Балкани", се потвърди очакването, че темата на дисертацията на Анна Плачкова „Потенциал на ЕС за демократизация на страните – кандидатстващи за членство в ЕС – натрупан опит и перспективи“ ще се окаже изключително актуална, изследвайки процеси, които продължават в момента и ще продължат с нарастваща интензивност и през следващото десетилетие.

И нещо повече, този важен документ ни показва не само актуалността на избраната дисертационна тема, но и нейната научна и практико-политическа значимост. Защото, както ще проличи и в следващите страници на рецензията, значителна част от новото в него може да се прочете и като изводи, които произтичат от представения за защита докторат. Става дума преди всичко за нови измерения на условността, за съчетаване на стимулите за реформи с нови стандарти и мониторингови инструменти за оценка на напредъка в присъединителния процес. Стратегията предвижда преместване на фокуса от следене на чисто формалното възприемане на правната рамка на ЕС към реалния ефект от реформите, към спазване на основните ценности на Съюза и на принципите на правовата държава. В центъра на присъединителната програма застават устойчиво приложеното европейско законодателство и върховенството на правото.

Всичко това можем да открием експлицитно и имплицитно в дисертацията на Анна Плачкова, което ми дава основание още в началото да изразя мнението си, че за публична защита е представен един цялостен, завършен и зрял изследователски труд. Труд, който успешно се справя с едно значително предизвикателство – да изследва пресичането на проблема за демократизация през призмата на процеса на

присъединяване към ЕС и свързаната с него политика на условност на Съюза и оценка на действията на Европейската комисия.

Важно е да се добави също, че този подход към тематиката е новост не само за българското изследователско поле, че дисертантката е трябвало да се справи, по нейните думи, с липсата на „предходна академична традиция“ по отношение на „взаимодействието между кандидатстващите страни и ЕС през призмата на докладите на ЕК за успеха в усилията за постигане на критериите за членство“ (с. 12)

Очевидно дисертацията е резултат на продължителна самостоятелна работа и на натрупан опит в рамките на международно научно сътрудничество. Тя се отличава с ясно поставени цели и задачи и логична вътрешна структура.

Изследователската цел е да се обяснят „основанията, поради които върховенството на правото започва да се смята за основно измерение на качеството на демокрацията, която ЕС насърчава чрез политиката на разширяване в страните, кандидатстващи за членство. В съответствие с тази основна цел проведеното изследване се стреми да докаже по емпиричен път, че такава преориентация в провежданата политика на разширяване на Съюза действително протича на практика“ (с. 8). Тази формулировка на авторката може да се възприе и като теза на дисертацията.

Оттук са произтекли и по-конкретните **изследователски задачи**, които са по-последователно изложени в автореферата отколкото в самия дисертационен текст: *първо*, да се преосмисли способността на ЕС да влияе в посока на демократизация на кандидатстващите страни чрез прецизиране на понятието демокрация – в случая чрез включване на концепцията за качеството на демокрацията като по-подходящ теоретичен инструмент за оценка на състоянието и перспективите на демократичните и на демократизиращите се режими; *второ*, да се докаже, че върховенството на правото е не просто един от многото елементи на качеството на демокрацията, а е основният елемент, без който всички други измерения са недостатъчни и несигурни; *трето*, през тази призма да се анализира опита от присъединяването на България и Румъния към ЕС като тестов случай за способността на Съюза за демократизация чрез интеграция доколкото става дума за първия случай, в който ЕС установява непълноценност на предприединителната условност като резултат тъкмо в полето на върховенството на правото; *четвърто*, да се направи емпиричната проверка на това дали натрупаният опит вследствие на Петото разширяване на ЕС и предприемането на „нов подход“

спрямо страните-кандидатки от Западните Балкани на практика отвежда към промени в начина, по който ЕС провежда на практика политика за утвърждаване демокрацията и върховенство на правото в процеса на предприсъединителна подготовка (вж. с. 9-10 на автореферата).

Изборът на такъв комплексен изследователски проблем и големият брой поставени изследователски задачи до голяма степен са предопределили и използваните от дисертантката **методологически подходи**. Ако първата глава предполага по-скоро критичен анализ на литературни източници и метода на case study, във втората глава използването на case study е допълнено със сравнителен анализ. В третата глава авторката прилага количествени методи. Тази методологическа разнородност обаче не е повлияла на консистентността на труда, тъй като във фокуса винаги остава предмета на изследване, анализиран с различни аналитични инструменти. Тук можем да открием ценно качество на дисертацията, което е довело до един наистина богат в съдържанието и методологията си изследователски труд.

От гледна точка на **източниците** също е налице разнообразие. От една страна са множеството вторични източници, намерили израз и в богатата библиография на труда. Става дума за най-представителни автори и трудове в областта на теориите за демокрацията и демократизацията, както и в областта на европеистиката. При това от всяка част на дисертационния труд личи, че тази огромна литература и овладяна и критично осмислена. От друга страна са първичните източници – най-вече ежегодните доклади на ЕК, които след детайлно проучване са станали основата на емпиричното изследване на авторката.

Избраната от авторката **структура** на текста създава необходимите предпоставки за аналитично излагане на проблемите и за тяхното научно осмисляне. Дисертацията е изградена в увод, три глави, заключение и значителен брой съществени приложения.

В *първата глава* се формира теоретичната основа, необходима за конкретния анализ на отделните случаи и за емпиричното изследване на ролята на Европейската комисия и на нейните доклади. В началото се изследва самото понятие за демокрация на фона на дълбоките промени в реалните процеси на упадък и деконсолидация, на криза и регрес на представителната демокрация в нашата съвременност. Авторката има пълно основание за този подход, защото самата политика на демократизация, както и оценката на нейните резултати, в последна сметка ще зависят от възприетия стандарт за

„измерване“ на напредъка, т.е. от това каква дефиниция на демокрацията е заложена и използвана от ЕС и ЕК и доколко има такава. Авторката показва, че дори и при Копенхагенските критерии „всъщност не става ясно какво е „демокрация“, изглежда, че тя е по подразбиране“ (с. 32). И следователно, „поради липсата на по-подробна спецификация е трудно да се прецени дали тези критерии са изпълнени отвъд минималното изискване за „свободни и честни избори“ и за набор от демократично конструирани институции, гарантиращи разделение и взаимен контрол между тях“ (с. 33). В последна сметка демокрацията се дефинира от страна на ЕС минималистично – от гледна точка на процедурите и на формалните институции. На заден план остават всички измерения на националните и регионалните специфики, както и устойчивостта и действителното пълноценно функциониране на създадените демократични институции.

Плачкова отбелязва и други важни ограничения във влиянието на ЕС за демократизация в страните членки, произтичащи както от безпрецедентността и огромните мащаби на самия процес на присъединяване и демократизация, така и от ресурсите, с които разполага ЕС (ЕК) в това отношение.

Поради всичко това дисертантката с основание се отнася критично към досегашните резултати от опита на ЕС чрез условността да постига устойчивост на демократичните системи в присъединяващите и присъединилите се страни. Без да отрича, разбира се, значението на водената досега политика на условност, тя се присъединява към наложилото се сред експерти и изследователи мнение, че тази политика оказва положително влияние по-скоро в периода на подготовката за членство, но се оказва неефективна след факта на членството. И поради очертаната и от нея тенденция на отстъпление от демокрацията в много от страните от региона следва нейният извод, че „става необходимо да се преосмисли общата концептуална рамка, по логиката на която е било формирано очакването за преобладаващо успешен преход към консолидирана демокрация. В хода на това преосмисляне стана неизбежно и предефинирането на изходното разбиране за естеството на демокрацията“ (с. 17).

Тази преориентация води до използване на по-прецизни концепции за демокрацията и преди всичко до идеите, развиващи се около понятието „качество на демокрацията“. Като проследява детайлно и задълбочено характера и обхвата на тази концепция в различните ѝ варианти, представени от основните автори, Плачкова вижда по-добра

възможност за навлизане „в дълбочината на демокрацията, чиято сложност и социална вграденост е ключова причина да не може да бъде установявана чрез социално инженерство и механичен пренос на законодателство“ (с. 57). Последната важна стъпка в изграждането на теоретичната база на изследването е извеждането на преден план на „върховенството на правото като ключов механизъм, гарантиращ резултатността на представителната демокрация (с. 51) измежду отделните измерения на „качествената демокрация“.

След като е изяснила на теоретично равнище както подхода си при оценка на постигнатото качество на демокрация в хода на присъединителния процес, така и резултатите и потенциала на политиката на условност на ЕС, авторката се насочва във *втората глава* на дисертацията към анализ на два случая (България и Румъния), които са показателни за ефекта на политиката на условност на ЕС и които изиграват съществена роля в преосмислянето и трансформацията на тази политика. А проблемите по отношение на демокрацията, възникнали в страни като Унгария и Полша, потвърждават убеждението на Плачкова, че „българо-румънският случай не е частен въпрос за Източното разширяване, а може да се разглежда като своеобразен ключ към разбиране на спецификата на този кръг от разширяванията на ЕС, а оттам – ключ към разбиране на механизмите и границите на европеизиращо въздействие на Съюза“ (с. 76)

Първоначално, като си поставя въпроса дали преносът на нормите на ЕС се превръща и в реална европеизация на присъединяващите се към Съюза страни или тя остава повърхностна, формална и - поради това – обратима (с. 65), авторката прави преглед на прилагането на политиката на условност в процеса на разширяване на Съюза. Тя оценява критично свръхоптимистичните очаквания за силно трансформационно, европеизиращо въздействие на ЕС, което произтича от притегателната сила на самия Съюз и, съответно, от силата на желанието за членство в него и показва, че в голяма степен „реалният ход на процеса на разширяване на ЕС протича встрани, различно от тази логическа конструкция“, което пък, от своя страна, води „към необходимостта предприеинителната условност да премине в следприсъединителна фаза“ (с. 75-76). Израз на следприсъединителната условност става именно въвеждането за България и Румъния на Механизма за сътрудничество и проверка (МСП) като особен, безпрецедентен модел, чрез който се прави опит да се доизгради условността от просто оценка на възприемане на европейското законодателство към следене на устойчивостта на неговото прилагане и резултати.

Но според авторката, и „следприсъединителната условност на ЕС също изпада в криза, след като за цяло десетилетие на активно приложение не постигна целите си, които следваше да се реализират в рамките на първите няколко години“ (с. 72).

На базата на анализ на специфичните социално-икономически и политически характеристики на България и Румъния, от една страна, на стратегията на местните политически елити, от друга, на позициите на ЕС и ЕК по разширяването, от трета, и на негативните реакции на общественото мнение и на някои правителства в старите страни членки, авторката очертава многоизмерните причинители на това състояние. Плачкова установява „неадекватност на подхода за разширяване на ЕС, основаващ се на условност, която се проявява на две нива. Първо, на равнище принципи на политическия подход - следприсъединителната условност възпроизвежда принципите и инструментариума на политически подход от предприсъединителната условност, който е бил предназначен за решаване на различни задачи“; второ, „на равнище инструментариум вътре в рамките на този подход наблюдаваме същата приемственост, а ситуацията, в която е работила предприсъединителната условност, е коренно променена ... поради липсата на основния позитивен стимул - перспективата за членство“ (с. 94).

Или, както авторката обобщава по-късно в заключението на работата си, използването „от страна на ЕК на чисто технологичен и бюрократичен процес на оценка на напредъка заменя изработването на специфична, реалистична национална стратегия за интеграция, както и на устойчива политика за нейната реализация“ (с. 193).

В последна сметка, твърди с основание дисертантката, проблемът, който следприсъединителната условност трябва да се реши и с който не може да се справи, е „системата на върховенството на правото, която взаимно се допълва с тази на истинската/качествена демокрация“, защото той е „системен проблем и изисква радикална трансформация в цялата структура на обществените отношения“ (с. 96).

Поуките от кризата на следприсъединителната условност, демонстрирана в недостатъците на МПС, дават основание на авторката да изведе необходимостта от нов подход, при който проблемите на демокрацията и върховенството на правото да заемат централно място – нещо, което проличава във взаимодействието между ЕС и страните от Западните Балкани, което е предмет на анализ в края на тази глава на дисертацията.

В последната, *трета глава* Анна Плачкова поставя на проверка изводите, направени в първите две глави, като търси отговор на въпроса дали и доколко ЕК провежда нова политика на взаимодействие с кандидатстващите страни. За тази цел тя е предпочела да използва количествени методи, като извършва изчерпателен съдържателен анализ върху всички ежегодни доклади за напредък към членство за България (за периода 1998 - 2006 г.), Сърбия и Македония (за периода 2006 - 2016 г.). Чрез него тя се стреми да очертае спецификите на взаимодействие между ЕС и трите различни страни в периода на кандидатстване през призмата на този основен инструмент на предприсъединителна условност, да потърси както изясняване на националните особености, така и чрез сравнителен анализ общото и различното в присъединителните процеси на тези държави.

Авторката е наясно, че този подход далеч не е в състояние да разкрие целия процес на присъединяване и че става дума за „много малък фрагмент от цялостната картина на процеса на разширяване, а освен това становищата, съдържащи се в докладите нямат императивна сила за определяне на политическите становища дали една страна да влезе в ЕС или не“ (с. 118). Същевременно трябва да се каже, че този път на изследване има своето място и своята значимост като възможност да се осветлят ключови аспекти на сложния и многоизмерен процес на присъединяване доколкото, както аргументира и дисертантката (с. 118-119), докладите имат претенцията да са обективни наблюдения и оценки, които реализират предприсъединителната условност на ЕС като основен инструмент на политиката за разширяване. Същевременно националните правителства са призвани, макар да не са правно задължени, да приемат докладите като основен ориентир за местните политики на реформи и съобразяването с препоръките на Комисията е основен индикатор за прогрес на съответното общество към постигане на стандартите за членство в ЕС, т. е. тези доклади играят съществена политическа роля в процеса на присъединяване.

Самото емпирично изследване е конструирано внимателно и коректно. Ограничен е броят на изследваните случаи до три, които са в достатъчна степен сравними, за да се изследват общите и различните аспекти при оценките в докладите на Комисията. Въпросникът е съставен на базата на предварително проучване на всички общо 29 доклада за изследваните страни и периоди. Изведени са индикатори с определени числови стойности, нанесени в матрица и количествено обработени, като целта на изследователския инструмент е да е в състояние да регистрира същественото

многообразие и наличието на характерни тенденции в проучваните национални ситуации.

Задачите на това количествено изследване са ясно поставени – от една страна, да се провери дали се наблюдава процес на съдържателна диференциация при приложението на предприсъединителната условност спрямо страните от Западните Балкани вследствие на поуките от предходните разширявания, а от друга - да се постави под емпирична проверка широко разпространената теза за съдържателното отместване в посоката на провежданата от ЕС политика към приоритетно насърчаване на качество на демокрацията и отстояване на върховенството на правото в процеса на подготовка за членство на страните-кандидатки, чрез т. нар. „нов подход“ (вж. с. 123-124).

Около тези задачи са формулирани и двете основни хипотези, поставени на проверка чрез емпиричното изследване. Резултатите като цяло водят авторката до извода за потвърждаването им от емпирично получените данни. Те свидетелстват за нарастване на значението, което ЕК отдава на върховенството на правото в процеса на подготовка на страните, кандидатстващи за членство и за процеса на детайлизиране на предприсъединителната условност са потвърдени от емпирично получените резултати“ (с. 188). Например различията в оценката на ЕК за напредъка на трите наблюдавани страни в областта на демокрацията и върховенството на правото, според анализа на авторката, е „свидетелство за съдържателно детайлизиране на предприсъединителната политика“, което „означава, че политическата оценка на ЕК се основава на коректна интерпретация на регистрираните факти за сложния, противоречив и нееднозначен напредък на всяка от трите страни“ (с. 190).

Наблюдава се и тенденция на преход от оценка на обещания и на наличие на политическа воля към оценка на конкретна работа и резултати, въпреки че практически свършеното остава преобладаващо в полето на малките постижения.

Същевременно, наред с тези положителни промени в подхода, според авторката ежегодните доклади на Комисията продължават да съдържат слабости, познати от досегашния опит – не се посочват причини за липсата на напредък при такива констатации; липса на категоричност в оценките за сметка на „политическата коректност“; липса на конкретни препоръки за напредък към членство, от които правителствата да се ръководят.

Потвърждава се и хипотезата за постоянство в рамковия подход на политиката за разширяването на ЕС, при който ЕК приоритизира най-вече законодателната инициатива в напредъка към членство, но в тези твърди рамки на политиката на разширяване на ЕС навлизат като съществен елемент споменатите промени, както и адаптацията към спецификата на подготвящите се за присъединяване страни.

Бих казал, че ако в първите две глави дисертантката демонстрира отличното познаване на научната литература, способността си аналитично и критично да изследва политическите процеси, в третата глава тя показва и способността си да прилага количествени методи, като е разработила наистина оригинална и достатъчно надеждна методика за проучване на основен инструмент в политиката на условност на ЕС по отношение на присъединяващите се страни.

Отлично впечатление оставя и *заключението* на дисертацията не само с уплътненото и добре представено обобщение на съдържанието на работата, но и с поставянето на въпросите, които остават нерешени в труда или които са се появили в хода на изследването, както и с очертаването на възможните насоки за бъдещи изследвания – всичко това показва сериозните качества на изследовател, разкрити и в представената докторска теза.

Ако се опитам да обобщя този преглед на съдържанието на дисертацията, бих казал, че става дума за завършен изследователски труд на високо равнище, в който докторантката успешно е осъществила комплексно и задълбочено изследване, реализирала е изследователските си цели и задачи, дала е в края на работата си обоснован отговор на поставените хипотези.

И по трите изследвани големи проблеми – демократизация, присъединяване, позиции и поведение на ЕС и на ЕК – авторката демонстрира задълбочено познаване както на обективната ситуация в нейната еволюция, така и на основните първични източници (договори, документи на ЕК) и вторични източници (основните автори и трудове в тези области). В този смисъл дисертацията е на равнището на най-новите научни постижения в изследваната от нея територия. Наред с това тя не остава просто в областта на “чистата наука”, а притежава качества, които дават възможност за приложение на нейните резултати в политическата практика.

Дисертантката е доказала способността си да разглежда с подчертана критичност позиции, които рядко се срещат с критика, като позициите на ЕК, проявения формализъм, границите ѝ на влияние върху обективните процеси.

Трудът се отличава с аналитичност, прецизност на използваните понятия, академичен стил.

Необходимо е също да се каже, че представената за обсъждане и оценка дисертация на Анна Плачкова със своите 213 страници текст, с добре изградената и балансирана структура, както и с богатата източникова база (библиографията включва 189 използвани източника, от които 27 на български език и 162 на английски език) отговаря и на формалните критерии за подобен род изследователски продукт. Изпълнени са и другите изисквания като наличие на автореферат, който точно представя дисертацията като цялост, както и самооценка на приносите, с която изразявам съгласие. Налице са и публикации по темата на доктората.

Като още веднъж потвърждавам положителното си впечатление от дисертационния труд, бих обърнал внимание върху това, че в текста се срещат известни повторения, някои от които вероятно са оправдани, но други изглеждат излишни. Макар и рядко, но и в този добре написан труд се срещат технически грешки. Някои български транскрипции на имена на чуждестранни автори не са точни.

Приложенията са ценни и с оглед на защитата - необходими, доколкото показват прецизната и коректна работа на дисертантката. При евентуална публикация може да се помисли дали те няма да натежат прекалено много.

Тези бележки са по-скоро периферни на фона на сериозното изследователско постижение на авторката, която със своята дисертация смело е навлязла в деликатно политическо поле, показвайки дълбоки познания, самостоятелно мислене и способност да обхваща комплексно и задълбочено предмета си на изследване.

Това ми дава всички основания да подкрепя категорично присъждането на образователната и научна степен „доктор по политология” на Анна Валериева Плачкова.

София, 18 февруари 2018 г.

доц. д-р Добрин Канев